

ΤΑ «ΔΥΟ ΑΔΕΡΦΙΑ,, ΤΟΥ ΨΥΧΑΡΗ

Ἀργὰ τώρα εἶχα τὴν εὐτυχία νὰ λάβω καὶ νὰ διαβάσω τὰ «*Δυὸ ἀδέρφια*» τοῦ Ψυχάρη, ποὺ τυπώθηκαν ἐδῶ καὶ κάμποσους μῆνες. Ἀργὰ γράφω καὶ τὴν ἐντύπωσή μου γιὰ νὰ δημοσιευτεῖ στὸ «*Νουμᾶ*». Ἀφάνταστη ἡ ὁμορφιά εἶναι τοῦ ρομάντζου αὐτοῦ τοῦ λατρευτοῦ, ἀφάνταστη καὶ ἡ δύναμή του. Θάθελα νὰ παρακινήσω ἄνθρωπους, νὰ τοὺς πείσω νὰ τὸ διαβάσουν, ποδοπατώντας πρῶτα κάθε ἀχρεΐα πρόληψη καὶ κάθε ἀνήθικο προσωπικὸ πάθος, γιὰ ν' ἀπολάβουν ρομάντζο γραμμένο στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα, γιὰ νὰ χαροῦν τὴ δημιουργία του, καὶ νὰ κρίνουν ἀποτελεσματικὰ καὶ μιὰ γιὰ πάντα ἂν ὁ Ψυχάρης εἶναι μεγάλος ἢ ὄχι.

Τέτοιος εἶναι ὁ ἐνθουσιασμός μου ὕστερ' ἀπ' τὴν ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, ποὺ πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ἔχω διάθεση νὰ προ-ξενήσω μιὰ χαρὰ καὶ γὼ στὸν ἴδιο τὸ συγγραφέα, στὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ, γιατί θὰ ἐξομολογηθῶ μπροστὰ στὸ κοινὸ μερικὰ πράγματα ποὺ θὰ τὸν κάνουν ν' ἀπορήσει καὶ νὰ χαρεῖ συνάμα.

Ἄν δὲν εἶχε γραμμένο ὁ Ρήγας Γκόλφης ἄρθρο ἐνθουσιαστικὸ καὶ ἀναλυτικὸ γιὰ τὰ «*Δυὸ ἀδέρφια*» θ' ἀπλωνόμουν σήμερα ἔστω καὶ ἀργὰ γιὰ νὰ γεμίσω ὁλόκληρες κόλλες χαρτί. Μ' ὅλον ὅπου ἀργὰ δὲν εἶναι ποτέ γιὰ τέτοιο βιβλίο. Τὰ ἄρθρα καὶ οἱ μελέτες ποὺ θὰ γραφοῦνε γι' αὐτό, δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ ὑπολογίσει ἀπὸ σήμερα.

Λοιπὸν ἐγὼ δὲν τὸν ξέρω καθόλου τὸν Ψυχάρη. Τὸ ἔργο του μόλις τὸ μαντεύω σήμερα ἀπὸ τὰ «*Δυὸ ἀδέρφια*», ποὺ διάβασα. Ἄλλο ἀπὸ τὸ «*Ταξίδι*» καὶ ἀπ' τὸ στερνὸ τόμο τῶν «*Ρόδων καὶ Μήλων*», γιὰ τὸν ποὺ τοῦ ἔγραψα καὶ γράμμα μου πρόπεροι καὶ ποὺ ἴσως νὰ μὴν εἶναι καὶ ἀπ' τὰ καλύτερα του, γιατί δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀφήγηση — ἂν θυμᾶμαι καλὰ — τῶν γεγονότων τῆς μακαρίτισσας βούλης τοῦ Μαυρομιχάλη, ἄλλο βιβλίο του δὲν ξέρω, ἄλλο ἔργο του δὲν κατέχω.

Ἐμένα θλίβει αὐτό, ἐκεῖνον πρέπει νὰ τὸν χαροποιήσῃ. Γιατὶ θὰ δεῖ πῶς δταν τὸν διαβάσουν θὰ τὸν ἀγαπήσουν ὅλοι καὶ θὰ τὸν θαυμάσουν, ὅπως τὸ κάνω σήμερα ἐγὼ. Ἐγὼ ποὺ ἔγραψα τόσα βιβλία στὴ γλῶσσα μας, ξεμυστηρεῖομαι τὴν ἀλήθεια πῶς δὲν τὸν ξέρω. Ἄς φανταστεῖ τώρα τινὰς ὅλο τὸ πληθὸς αὐτοῦ κάτω, ποὺ φωνασκεῖ καὶ ξελαρυγγιάζεται ἐναντίου του. Ἄς φανταστεῖ ἂν διάβασε ποτέ Ψυχάρη, ἂν μελέτησε σοδάρὰ ἓνα ἔργο του, ἂν τὸν μυρίστηκε κανε, ἂν ἔχει τὴν πιδ παραμικρὴ ἰδέα γιὰ τὴν ἐργασία του.

Στὸν «*Ἀκρίτα*» ἔγραψα ἐναντίου του. Ἐναντίου τῆς «*Ἀπολογίας*» του. Φυσικὸ λοιπὸν πῶς διάβασα τὴν «*Ἀπολογία*», πῶς ξεφύλλισα τὸ βιβλίο. Τίποτ' ἀπ' αὐτά. Διάβασα... ἔρριξα μιὰ ματιὰ σὲ δυὸ κατεδατὰ του, σὲ δυὸ στήλες του τὸν καιρὸ ποὺ δημοσιεύονται στὸ «*Νουμᾶ*», εἶδα δυὸ τύπους λέξεων ποὺ μεῦ χτύπησαν ἄσκημα, μόρφωσα ἀμέσως τὴ γνώμη μου καὶ τὸν χτύπησα.

Ν' ἀδικήσω γι' αὐτὸ τὸν ἐαυτὸ μου θάνατι πολὺ. Παιδὶ εἶμουν τότε καὶ ἀπὸ τί περιβάλλον βγαλμένο. Τί ἐποχὴ κακορίζικη, τί ρέμα ἐναντίου τοῦ Ψυχάρη! Τί κύκλο πνευματικὸ, καὶ τί παρέα μὲ νέους πασαλειμένους μὲ λίγ' ἀπ' ὅλα ποὺ ξεσπάθωναν νὰ ἐπικρίνουν τὸ ἔργο του, γιὰ νὰ τοῦ ἐμποδίσουν τὴν κυκλοφορία του, νὰ τοῦ στενέψουν τὰ σύνορά του, νὰ τὸ πνίξουν ἂν εἴταν δυνατό, νὰ τὸ στραγγάλίσουν, νὰ τὸ ἀφανίσουν, νὰ τὸ συντρίβουν. Μὲ τὸ καντάρι οἱ ἐπαινοὶ καὶ τὰ χειροκροτήματα λοιπὸν γι' αὐτούς, ἀπὸ τοὺς φαρισαίους τοὺς πιδ ἡλικιωμένους ποὺ μᾶς φάνταζαν ἐπιτέλους γιὰ κάτι ἐκεῖνον τὸν καιρὸ καὶ δὲ βγήκαν ὅλοι τοὺς παρὰ κούφιοι, ξεγάνωτοι τεκενέδες. Ἔσδυσαν, ὅπως λέει ὁ Ψυχάρης στὰ «*Δυὸ ἀδέρφια*», σὰν τὰ κερί τὰ κίτρινα μπροστὰ στὸ φῶς τῆς ἀγάπης.

Εἶχαμε καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ μακαρίτη καὶ λιγόζωου Καμπύση. Πόσοι νέοι δὲ θαμπώθηκαν ἀπ' τὸν ἐφήμερο θέρυβο ποὺ ἔκανε χτυπώντας τὸν Ψυχάρη! Γιατὶ χειροκροτοῦσαν οἱ φαρισαῖοι ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά. Κ' εἶχαν καὶ τὴ λογικὴ τοὺς πλέξει. Τὸν Ψυχάρη χτυπᾶ, ἄρα εἶναι κάτι!

Αὐτὸ παθαίναμε ἐμεῖς τότε καὶ αὐτὸ παθαίνουν σήμερα οἱ πιδ νέοι. Γυρεύουν ν' ἀκουστοῦνε μὲ τὸ στανιδ χωρὶς νὰ ξέρουν πόσο κακὸ καὶ ὀλέθριο πρᾶμα εἶναι ἡ ἀνυπομονησία. Ἐπειτα ὁ νέος συγκινεῖται περισσότερο ἀπὸ τ' ἀτέλειωτα ἔργα, τὰ συντριμένα δῆθεν καὶ τ' ἀκίμωτα, παρὰ τὰ τελειωμένα καὶ τὰ μεγάλα. Ἀπὸ τ' ἄρρωστα παρὰ ἀπὸ τὰ γερά. Ἀπὸ τοὺς ψευτορωμαντισμοὺς παρὰ ἀπὸ τὴ θροφή τὴν πνευματικὴ τὴν ὠριμὴ, τὴν ἀννιασμένη, τὴν κατασταλαγμένη.

Εἶναι ντροπὴ νὰ τὰ λέει κανεὶς, ὅμως ἡ εἰλικρίνειά μου θὰ ὠφελήσῃ μερικοὺς νέους γιὰ νὰ τὰ ζυγίσουν τὰ λόγια μου. Ἄς ἀνοίξουν τὰ μάτια τοὺς καλὰ καὶ ἄς δοῦν βαθιά, ἀπὸ τί συμφέρο μερικοὶ παρακινεῖονται νὰ εἶναι πολέμιοι τοῦ Ψυχάρη, ποὺ ἀντιπροσωπεύει σήμερα στὴν Ἑλλάδα, ὅ,τι γερὸ καὶ ἀληθινὸ καὶ ἀσκατάευτο ὑπάρχει μέσα στὸ ἔθνος. Ἐμένα τουλάχιστο μεγάλος εἶναι ὁ μεταγνώμῃς μου ποὺ δὲν ἐσύμπραξα ὡς τὰ τώρα πιδ θετικὰ γιὰ τὸ ἐξάπλωμα τῆς ψυχαρικῆς ἰδέας ποὺ συνταυτίζεται ὀλίγε μὲ τὴν ἰδέα τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ὁμορ-

φιάς. Όχι μόνο με τὰ ἔργα μου τὰ δημιουργικὰ ποὺ εἶναι εὐτυχῶς καθάρια δημοτικιστικὰ καὶ κατὰ συνέπεια Ψυχρικὰ, μὰ καὶ μ' ὅλη μου τὴ ζωὴ ἀκόμα,

Μὲ συνεπῆρανε τὰ «*Δυὸ ἀδέρφια*».

Ὁ Ἑφταλιώτης σ' ἓνα ἀπ' τὰ τελευταῖα φύλλα τοῦ «Νουμά», ρίχνει στὰ πετχτὰ ἓνα ἄρθρο του καὶ μᾶς συμβουλεύει ἐμᾶς ποὺ γράφουμε, ν' ἀφήσουμε παρὰμερὰ τὰ σύννεφα καὶ τὰ παραμύθια καὶ νὰ κοιτάξουμε κάπως καὶ τὸ μυθιστόρημα. Ποιὸς δὲν τὸ θέλει τάχα καὶ ποιὸς δὲν τὸ φιλοδοξεῖ; Μὰ τὰ κότσια ὅλων μας δὲν εἶναι φαίνεται γιὰ τὸ εἶδος αὐτὸ τὸ πιὸ ὠρимо τῆς Τέχνης. Προϋποθέτει κάποιαν ἀκμὴ τῶν γραμμάτων, κάποιον πολιτισμὸ καὶ κάποια μόρφωση ποὺ δὲν ἀποχτιέται μονάχ' ἀπ' τὰ βιβλία, μὰ προπάντων ἀπ' τὰ ταξίδια. Ἀπ' τὴ σπουδῇ τῶν ἡθῶν τῶν διάφορων λαῶν πρὸς πολιτισμένων ἀπ' τὸ δικό μας, ἀπ' τὸ γνῶρισμα τῆς ψυχῆς τῆς ἰδίας ἐθνὸς ἔθνους, ἀπ' τὴ συγκριτικὴ μελέτη, ἀπ' τὴν ταξινομήση ὑστερὰ ἓνα σωρὸ παραμύθων καὶ γεγονότων, ἀπ' τὸ πόλισμος, ἀπ' τὴν ἐπίδραση.

Κι ἂν τὸ καταφέρει σήμερα ὁ Ψυχάρης μὲ τὴν τέχνη, μὲ τὴ δύναμη τὴν ὑποταγμένη, μὲ τὴ συμμετρίαν ποὺ ἀπαιτεῖ τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς λογοτεχνίας, τὸ καταφέρει ἀκριβῶς γιὰ τοὺς λόγους αὐτούς. Ἄν ἔμενε στὴν Πόλιν ἢ στὴν Ἀθήνα, ἂν δὲν ταξίδευε, ἂν δὲν ἐδλεπε, ἂν δὲ μαυλοῦσε σὰ μέλισσα ἀπὸ τὰ λουλούδια τοῦ πολιτισμένου κόσμου τὸ χυμὸ τους, ἔστω τότες καὶ νὰ κατόρθωνε κατιτίς περισσότερο ἀπὸ ἓναν Παπαδιαμάντη, πάντα πρὸς στενὰ θ' ἀντίκρυζε τὰ γύρα του ὥστόσο, παρὰ καθὼς τ' ἀντικρύζει σήμερα ποὺ καταστάλαξε μέσα του τόση μάθησις, τόση σπουδῇ, τόση ζωὴ.

Δύσκολα θὰ ξέβγαινε ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς ἡθογραφίας. Δύσκολα θὰ περιγράφει τὰ πρόσωπα ποὺ περιγράφει σήμερα, ἀγναντεύοντάς τα ἀπὸ ἀψηλά, μὲ βλέμμα βαθιόρμητο, ἀητήσιο. Δύσκολα θὰ τ' ἀρπαχνε μὲ τέτοιον τρόπο σοφὸ καὶ θὰ τάντυνε μὲ τὸ φῶς τῆς Ἰδέας, νὰ τὰ ἐξαυλώνει, νὰ τὰ μεταμορφώσει σὲ σύμβολα.

Γιατὶ τί πρὸς μοναδικὰ σύμβολα ἀπὸ τοὺς ἥρωες τῶν «*Δυὸ ἀδέρφια*» τὸν Ἀστρά καὶ τὸν Ἀστέρη, ποὺ θυμίζουν ἄθελα ὁμηρικὸς ἥρωες, τοὺς δυὸ Αἴαντες;

Ἦρωες κι αὐτοὶ ἐνὸς τρωϊκοῦ πολέμου· τοῦ πολέμου τῆς Ζωῆς μέσα στὴν πρὸς κρίσιμη φάση του, ποὺ βρίσκεται σήμερα στὴν Ἑλλάδα. Ἑλληνες κι αὐτοί, Δαναοὶ κι αὐτοί, Ρῶμοι κι αὐτοί, πολεμοῦνε

μὲ τοὺς Τρῶες, πολεμοῦνε μὲ τοὺς βαρβάρους γιὰ τὴν Ἑλένη, ποὺ τὴ νοιώθει σὺν τὸ μεγάλο ἄσπρο πουλὶ νὰ πετᾷ ἀπάνω ἀπ' τὸ ρομάντζο καὶ νὰ τὸ ἐσκιώνει, τὴν Ἑλένη τὴν Ἀγάπη — τὴν ἀγάπη τῆς Ἀγάπης καὶ τὴν ἀγάπη τῆς Μούσας.

Ἀπ' αὐτοῦ πιάνω ἐγὼ τὴν ψυχὴ, τὴ βάση, τὴν κεντρικὴ γραμμὴ τῶν «*Δυὸ ἀδέρφια*». Ἀπ' αὐτοῦ κι ἀπὸ τίς δυὸ γυναῖκες ποὺ παρουσιάζει ὁ συγγραφέας τόσο διαφορετικὲς μεταξὺ τους καὶ τόσο πανέμνοστες· τόσο ἡρωϊκὲς καὶ τόσο πένθιμες· τόσο γυναῖκες γήινες καὶ σαρκικὲς καὶ τόσο ἀγγέλισσες αἰθερόπλαστες κι οὐρανικὲς. Πλάσματα φαντασίας, ἀπὸ τὰ πιὸ ζωηρά, τὰ πιὸ πλούσια σὲ συμπαθητικότητα ποὺ ἀνταμώνει κανεὶς στὰ μεγάλα τὰ ποιήματα ποὺ μᾶς ἀφηκὼν οἱ αἰῶνες. Ἡ Μυρτοῦλα κ' ἡ Φροσοῦλα.

Ἡ ψυχολογία τοῦ ποιητῆ δὲν ἔχει πιά κρατημὸ. Ἰσὼς μάλιστα νὰ γίνεταί καὶ κάποια κατάρρησις. Πέφτει ἀπάνω τους καὶ τίς ξεντύνει· πλέρια, τίς ξεγδέρνει γιὰ νὰ μᾶς δείξει τί βρίσκεται κάτου ἀπ' τὸ πετσί τους, τίς ξεκοκκαλιάζει· βουτᾷ στ' ἀπόβρα τῆς ψυχῆς τους καὶ βγάξει τὰ πιὸ ἀλλάγητα μυστικά τους, σὺν κάποια κοράλιν τὰ πιὸ ἐλάχιστα, τὰ πιὸ ἀσήμαντα, ποὺ γίνονται ὅλα σημαντικὰ καὶ βαθυινόντα· ὅλα δένονται, ὅλα μᾶς φέγγουν καὶ μᾶς φωτίζουν τὴν ἐσώτερη ὑπαρξὴ τῶν θυμάτων αὐτῶν τῶν αὐτοθέλητων, ποὺ θυσιάζονται σὺν ἀπὸ χρέος στὸ βωμὸ τῆς Ἀγάπης ἀπάνω, ποὺ εἶναι ἡ ἀντανάκλασις, καὶ τὸ ἀντίφωγος τῆς Πατρίδας τῆς ἰδίας. Καὶ νὰ τὸ μεγάλο σύμβολο τοῦ ποιητῆ, τὸ διάφανο καὶ βαθιόρμητο.

Γιατὶ τί ρόλο παίζει τάχα πιά ἡ Μυρτοῦλα στὴν Ἀγία Μαύρα ὅταν κηρύχνει στὸ λατρευτὴ τῆς τὸ βαγγέλιο τῆς Ἀγάπης; Μέσα ἀπ' τὰ βαθιὰ τῆς γῆς ποὺ ξεπετιέται ἀλαφροσκιωτο καὶ δοξασιμένο φάντασμα, μιλεῖ μὲ τὸ στόμα τῆς ἰδίας τῆς Πλάσης καὶ μᾶς συγκοινωνεῖ μὲ ὅλα τῆς τὰ στοιχεῖα. Γίνεται Λάουρα, μὰ μὴ Λάουρα ἐλληνικὴ καὶ γλαυκομάτα, πλατυμέτωπη καὶ ἀντρίψυχη ποὺ φουστὴ τὴν ἀγάπη ὁλόγυρα κ' ἐμπνέει τὴν ἀγάπη τῆς Ἀγάπης, μὰ καὶ τῆς Πατρίδας καὶ τῆς Οἰκουμένης ἀλάκερης.

Κι ἀδυσώπητη ἡ ψυχολογία τοῦ συγγραφέα. Δὲν ξεκουράζεται. Τὴν ἀνάστα τῆς δὲν παίρνει οὔτε στιγμή. Τίποτα δὲν τῆς ξεφεύγει. Κρατᾷ στὴν ἀπλοχερίαν τῆς ὅλο τοῦ ἔργου, ἐνῶ στὸ ἄλλο τῆς χέρι νιστέρει κρατᾷ γιὰ τὴν ψυχολογικὴ ἀνατομία ποὺ κάνει, καὶ ματώνει ὁλοῦθινες ἀλύπητα νὰ πονέσει τὸ ἔργο κατὰ βάση, γιὰ ν' ἀναβρῶσουν ὅλες οἱ φωνὲς του, ὅλοι οἱ καημοὶ του, ὅλα του τὰ μυστήρια, ὅλα του τὰ αἰσθήματα, τὰ πιὸ βαθιά, τὰ πιὸ ἀρμονικὰ, τὰ πιὸ τέλεια.